

СЛОВНИК ЗАСТАРІЛИХ ТА РІДКОВЖИВАНИХ СЛІВ

- Адрес-календар** (адресна книга) — списки мешканців міст, державних чиновників, представників окремих професій чи верств; могли включати різноманітні топографічні, статистичні та інші дані про населені пункти.
- Акафіст** — особлива служба на честь Ісуса Христа, Божої Матері чи святого, яка здійснюється стоячи.
- Аколіт** — кандидат на отримання сану.
- Амвон** — висока, частіше півкругла і висунута в середину храму частина солеї, звідки дякон проголошує ектенії, читає Євангеліє, а священник промовляє повчання.
- Антимінс** — чотирикутний, із льняної чи шовкової тканини плат, на якому зображується положення Христа в труні; по кутах розміщуються зображення чотирьох євангелістів, а на верхній стороні вшиваються частинки мошей.
- Апробувати** — схвалити.
- Архідиякон** — старший, перший дякон.
- Архієпископ** — представник вищого ступеня церковної ієрархії; один з титулів єпископа.
- Архієрей** — представник вищої церковної ієрархії.
- Архієрейський будинок** — церковно-адміністративна установа; резиденція архієрея.
- Архімандрит** — почесний титул, яким називались деякі ігумени монастирів.
- Аршин** — міра довжини, у XVIII ст. дорівнювала 71,12 см.
- Атестат** — посвідчення, послужний список з біографічними даними.
- Аудитор** — військовий чин, запроваджений у Росії за Петра I. Поєднував обов'язки справочинника, секретаря і прокурора.
- Білет** — свідоцтво.
- Білець** — особа, яка перебувала в монастирі на послушенстві, очікуючи постригу.
- Благочинний** — духовна посада середньої ланки. Безпосередньо контролював діяльність парафіяльного духовенства.
- Бурса** — гуртожиток при духовному навчальному закладі, головним чином — при семінарії.
- Велика княгиня** — титул, що носила дружина Великого князя за умови, що її шлюб укладений із дозволу імператора, а вона сама належала до володарного дому.
- Велика княжна** — титул, що належав донькам, сестрам, по чоловічій лінії — і онучкам, правнучкам і праправнучкам імператора.
- Великий князь** — титул, що належав синам, братам, по чоловічій лінії — і онукам, правнучкам і праправнучкам імператора.
- Верста** — давня міра довжини. Наприкінці XVIII ст. дорівнювала 500 сажнів (1066,8 метра).
- Високоурочисті дні** — дні сходження на престол та коронації монарха, народження та тезоіменитства імператора, імператриці, наслідника та його дружини.
- Вівтар** — частина храму, призначена для священнослужителів і відокремлена від середньої частини храму високим іконостасом. У вівтарі знаходиться престол з антимінсом, хрестом, Євангелієм. У вівтарі зазвичай знаходиться і жертвник.
- Відро** — дометрична міра об'єму рідини, яка дорівнювала 12,3 л.
- Військова колегія** — центральна державна установа в Російській імперії. Відала рекрутськими наборами, підготовкою офіцерів, фінансуванням армії, її озброєнням, постачанням, будівництвом військових споруд.
- Вікарій** — єпископ, призначений на допомогу єпархіальному архієрею.
- Вікторіальні дні** — дні святкування військових перемог і укладення мирних договорів.
- Волость** — адміністративна частина повіту.
- Волохи** — вихідці з Волощини, або Валахії, сучасної території Румунії.
- Восприемники** — хрещені батько та матір.
- Всеношна** — богослужіння, яке проводиться напередодні неділі і великих християнських свят. Розпочинається після заходу сонця і закінчується нерідко після опівночі. Наслідую звичай ранніх християн проводити відправи в нічний час.
- Галли** — (тут) французи.

- Генерал-ад'ютант — почесне звання наближених до монарха осіб; обирався з генералів за особистим велінням імператриці (імператора), мав право на слова оголошувати височайшу волю.
- Генерал-губернатор — вищий урядовий чиновник російської адміністрації на місцях, у руках якого зосереджувалася цивільна і військова влада. Підпорядковувався безпосередньо монарху.
- Генерал-майор — за Табелем про ранги військовий чин IV класу.
- Генерал-фельдмаршал — за Табелем про ранги військовий чин I класу.
- Гербовий збір — мито, що стягувалось шляхом обов'язкового, у певних випадках, використання гербового паперу.
- Гербовий папір — державний клеймлений папір або папір з наклеєною купованою спеціальною маркою.
- Гільдійські громадяни — капці.
- Говіння — утримання від вживання їжі та щоденне відвідання церкви для участі в богослужіннях та молитвах під час посту.
- Городничий — представник адміністрації, який, згідно з “Положенням про губернії” 1775 р., призначався Сенатом у місто, де не було обер-коменданта, а за Статутом благочиння 1782 р. — і в місто, доручене обер-коменданту, його помічником. У XIX ст. призначався в повітові міста, виконував функції начальника поліції.
- Губернатор — вищий урядовий чиновник адміністративно-територіальної одиниці — губернії.
- Дари** (святі дари) — хліб (проскура) та вино в таїнстві причастя.
- Дароносиця — переносна священна посудина, в якій зберігаються запасні святі дари.
- Дача — термін межового законодавства; одиниця межування; обведена при межуванні територія.
- Денщик — служитель із нижчих чинів, який перебував у постійному слугуванні при офіцері або чиновнику.
- Десятина — поземельна міра. Дорівнювала 2400 кв. сажень, тобто 1,09 гектара.
- Дикастерія — адміністративно-судова установа при єпархіальному архієреї. Аналог консисторії.
- Диякон — священнослужитель, представник білого духовенства, який не має духовної влади, будучи позбавлений права відпускати гріхи, не може, за деяким винятком, здійснювати таїнства, самостійно правити службу Божу.
- Дійсний статський радник — за Табелем про ранги чиновник IV класу.
- Духобори — секта, послідовники якої вважали православ'я спотвореною вірою і порвали з ним, відмовлячись від церков, заперечуючи духовенство, чернецтво, таїнства, пости, більшість обрядів.
- Духовна академія — вищий щабель духовних навчальних закладів.
- Духовне правління — орган церковної влади, один із ланцюгів у вертикалі взаємин архієрея і консисторії із парафіяльним духовенством.
- Дячок — член причту, який не входить до церковної ієрархії, але поставлений на церковне служіння.
- Екстракт** — короткий виклад справи з наведенням витягів із документів.
- Євангеліє** — ранньохристиянські твори, в яких йдеться про земне життя Ісуса Христа. Канонічних чотири: від Марка, Матфея, Луки та Іоанна. Одне з головних джерел християнського вчення та культу.
- Єдиновірство — вид возз'єднання старообрядців із офіційною православною церквою, при якому за старообрядцями зберігається право проводити богослужіння і таїнства за стародруками і своїми обрядами за умови підпорядкування в ієрархічному відношенні православної офіційній церкві і прийняття священнослужителів від православних архієреїв.
- Єктенія — ряд молитовних прохань, який складає важливу частину всіх церковних богослужінь.
- Єпархія — церковно-адміністративна одиниця, підпорядкована єпархіальному архієрею.
- Єпитимія — спокутування віруючим своєї провини під наглядом духівника.
- Заказ** (духовний заказ) — церковно-адміністративна одиниця; очолювався закажчиком, який виконував посередницькі функції між єпархіальним керівництвом і парафіяльним духовенством. Підпорядковувався протопопу (духовному правлінню).
- Законовчитель — викладач Закону Божого.
- Заутреня (утреня) — одне з богослужінь добового кола, що проводиться уранці.

- Зашнурна (шнурова) книга — книга для запису зібраних пожертв, аркуші якої прошнуровувались і на шнури ставилась печатка.
- Заштатний монастир — обитель, на яку не виділялося грошей з казни.
- Землемір (межовик) — техник, який знімав на план земельні угіддя і загалом частини земної поверхні. Назва “землемір” офіційно закріплена Межовою інструкцією 1766 р.
- Ігумен** — настоятель або помічник настоятеля монастиря.
- Ісрей — священик.
- Ієродиякон — чернець у сані диякона.
- Ієромонах — чернець у сані священика.
- Іконостас — у церкві художньо оздоблена стіна — перегородка зі вставленими в неї іконами, що відділяє вівтар від центральної частини.
- Інок — чернець.
- Кадет** — вихованець військового корпусу.
- Казенна палата — орган губернського управління, запроваджений у 1775 р.
- Камилавка — головний убір ченця, що носить під клобуком; головний убір, що давався як відзнака представникам білого духовенства.
- Канонік — богослужбна книга, яка містить вибрані канони Богоматері, безплотним силам, ангелу охоронцю та іншим, а також деякі інші акафісти та молитви. Крім того, — низенький столик, на якому стоїть зображення розп'яття і встановлена підставка для свічок. Перед каноніком служаться панахиди.
- Кантоніст — солдатський син.
- Капітан — за Табелем про ранги військовий чин VIII класу.
- Каплиця — християнська культова споруда, призначена для релігійних відправ і молитов. Являє собою невеличку церкву без вівтаря або простий стовп з іконою.
- Катехізис — книга, затверджена вищою церковною владою як посібник для отримання християнами елементарних знань з питань віри. Переважно складався у формі запитань і відповідей.
- Каяття — одне з головних таїнств у християнстві. Вважається, що при виконанні таїнства на віруючого сходить благодать, рятувальна сила Духа Божого.
- Келійник — слуга при особі чернечого звання.
- Келія — окреме, особливе помешкання для проживання представників чорного духовенства на території монастиря чи поблизу нього.
- Кіновія — невеликий монастир.
- Кіш — військове товариство, громада козаків Запорозької Січі; центральний орган управління Запорозьких Вольностей.
- Клірові відомості — іменні списки осіб духовного звання православного сповідання; акти, які засвідчували стан осіб духовного звання.
- Клобук — чернецьке покривало, що одягалось зверху камилавки; іноді — сама камилавка.
- Колезький асесор — за Табелем про ранги чиновник VIII класу.
- Колезький ресстратор — за Табелем про ранги чиновник XIV класу.
- Колезький секретар — за Табелем про ранги чиновник X класу.
- Колодник — арештант, якому надягали дерев'яні колодки.
- Комендант — начальник залоги у фортеці або укріпленого району.
- Консисторія — присутнє місце, адміністративно-судова установа при єпархіальному архієреї.
- Консисторський секретар — начальник канцелярії присутнього місця при єпархіальному архієреї.
- Контр-адмірал — за Табелем про ранги морський чин IV класу.
- Конфірмація — утвердження, рішення, затвердження.
- Кормча книга (Номоканон) — перейнятий від візантійської церкви збірник церковних та державних законів. У Росії зазнав низки змін та доповнень.
- Корогва (хоругва) — тут — належність релігійної ходи, закріплене на деревку полотнище із зображенням Ісуса Христа, святих.
- Крилас — місце в православному храмі, де знаходиться під час богослужіння клір (причетники та священнослужителі), якщо останні не беруть участь у богослужінні згідно з їхнім саном, а лише допомагають у читанні та співі.

- Кумівство — народна назва духовної спорідненості. Виникає внаслідок прийняття новонародженого чи дорослого від купелі при хрещенні.
- Лавра** — назва великих і найбільш впливових православних чоловічих монастирів, підпорядкованих у своїй діяльності вищій церковній владі.
- Літургія — головне з християнських богослужінь, під час якого виконуються обряди, пов'язані з таїнством причастя.
- Мантия** — верхній одяг ченців без рукавів.
- Межування — сукупність технічних та юридичних дій, які мають метою визначення і затвердження (спеціальними знаками та актами) кордонів поземельних володінь.
- Метрична книга — публічна книга для запису народжень, вінчань і смертей.
- Миро — речовина, яка використовується християнською церквою в таїнстві миропомазання. Дві основні складові — оливкове масло і біле виноградне вино.
- Миропомазання — таїнство, яке символізує освячення і зміцнення духовних сил християнина на шляху до спасіння. Здійснюється слідом за таїнством хрещення.
- Миряни — люди, які не мають духовного звання і не належать до духовного сану.
- Митра — головний убір представників церковної ієрархії.
- Митрополит — вищий духовний сан; перша духовна особа за відсутності інституту патріаршества.
- Молитовний будинок — особлива будівля, у якій, за відсутності церкви, дозволяється служити літургії на переносному антимінсі.
- Молокани — секта, адепти якої заперечують православну ієрархію, чернецтво, ікони, моці, поклоніння святим. Християнські таїнства витлумачують духовно.
- Муфтії — вища духовна особа у сунітів, яка, спираючись на прецеденти, приймає рішення з релігійно-юридичних питань.
- Навечірня** — одна з повсякденних церковних служб православної церкви.
- Надвірний радник — за Табелем про ранги чиновник VII класу.
- Настоятель — старша духовна особа в монастирі, храмі.
- Обер-офіцер** — нижня група офіцерських чинів, до чина капітана (в кавалерії — ротмістра) включно.
- Обитель — монастир.
- Одноворець — державний селянин.
- Падуча** хвороба — епілепсія.
- Паламар — один із нижчих церковнослужителів у православній церкві, головним обов'язком якого є дзвонити у дзвони, брати участь у криласному співі і прислужувати при богослужінні.
- Панагія — невелика ікона Божої Матері, часто з Богомалюком Ісусом Христом, яку єпископи носять на грудях як знак архієрейського достоїнства; назва проскури на честь Богоматері.
- Панахида — заупокійна служба, відправа по померлих.
- Панівна віра — православ'я.
- Панікадило — великий ставник з більш ніж 12 свічками, що стоїть перед іконою в храмі, або ж підвісна церковна люстра.
- Парафія — нижча церковно-адміністративна організація, що об'єднує віруючих, яких обслуговує причт одного храму або одна духовна особа.
- Паспорт (письмовий вид) — письмовий дозвіл на виїзд, постій тощо.
- Патріарх — глава церковної ієрархії; у Російській державі на зміну патріаршій владі за Петра I прийшов Синод.
- Пахотні солдати — населення піхотних округів військових поселень після їх перебудови, викликані заворушеннями військових поселенців 1831 р.
- Перелюб — тілесне злиття особи, яка перебуває у шлюбі, з особою сторонньою.
- Підцерковна земля — ділянки, що належали церкві, прибутки з яких йшли на утримання храму і духовенства.
- Повивальна бабка — акушерка.
- Полковник — за Табелем про ранги військовий чин VI класу.
- Помісний собор — збори єпископів та інших ієрархів однієї місцевості, самостійної (автокефальної) церкви або її окремої частини (країни, місцевості, провінції), які відбуваються для вирішення питань, що виникають в її межах стосовно врівноваження, устрою, управління та дисципліни.

- Поручик — за Табелем про ранги військовий чин X класу.
- Послушник — особа, яка готується стати ченцем і відбуває випробувальний термін.
- Постриг — обряд, яким супроводжується посвята в чернецтво. Має на меті підкреслити прагнення віруючого досягти успіхів у моральному вдосконаленні та служінні Богу.
- Престол — головна частина вівтаря християнського храму.
- Присутні дні — дні, на які призначені засідання тієї чи іншої установи.
- Причастя (євхаристія) — одне з головних церковних таїнств. Його здійснення складає головне християнське богослужіння — літургію. Згідно зі вченням церкви, в євхаристії хліб та вино перетворюються в тіло та кров Христа.
- Причетник — член причту церкви; спільна назва всіх кліриків за виключенням священників та дияконів.
- Причт — склад осіб, які служать при одній релігійній споруді. Може включати як священно-, так і церковнослужителів.
- Прогонні гроші — сума, що видавалась певній особі для покриття подорожніх витрат.
- Промеморія — різновид документів, якими обмінювались інстанції одного рівня (рівні за положенням установи, не підпорядковані одна одній).
- Проскура — спеціальний хліб, який використовується для здійснення євхаристії.
- Проскурниця — жінка, якій доручено виготовлення проскур.
- Протодиякон — перший або головний диякон при єпархії, який зазвичай займає місце при кафедральному соборі єпархіального міста.
- Протоієрей — перший серед священників при церкві. Зазвичай — настоятель храму. Проте звання протоієрея може даватись не у зв'язку з настоятельством, а як почесна особиста відзнака.
- Протопоп — представник церковної ієрархії, настоятель.
- Псалми — короткі і порівняно нескладні за формою релігійні пісні та гімни.
- Псаломщик — нижній служитель у церкві, обов'язком якого є читання і спів на криласі, а також ведення церковного справочинства.
- Пустинь — усамітнений монастир або келія.
- Ренегат** — особа, яка змінила віросповідання.
- Ретраншемент — військове укріплення, яке розміщувалось позаду головної позиції того, хто оборонявся.
- Риза — одяг, в який священнослужителі та деякі церковнослужителі вбираються під час богослужінь. Крім того, — металеве вбрання ікон, яке залишає відкритим на образі лише лик святого та його руки.
- Ризниця — місце при вівтарі, де зберігаються ризи.
- Ризничий — завідуючий ризницею в монастирі.
- Римська релігія — католицизм.
- Розбір — виключення невлаштованих церковнослужителів і дітей духовенства в армію та податні верстви.
- Ружна церква — храм, причт якого знаходився на жалуванні.
- Рясофор — ношення в монастирі чернецької рясї з клобуком особою, яка не пройшла постриг.
- Рясофорний чернець — послушник, який отримав від настоятеля благословення на носіння рясї з клобуком.
- Сажень** — давня одиниця довжини. Прямий сажень дорівнював приблизно 152 і 176 см. Сажень навкісний — міра довжини, що визначалась відстанню від п'яти лівої ноги до кінчиків пальців піднятої правої руки.
- Свічні гроші — суми, отримані в результаті продажу церковних свічок.
- Святотатство — як майнове посягання, спрямоване на священні або освячені предмети, включає два аспекти: корисний намір і образу релігійних почуттів віруючих.
- Святці — збірник православних церковних піснеспівів, молитов та інших текстів, до якого входить календар з переліком імен святих для вшанування їх.
- Священик (ієрей) — священнослужитель, представник білого духовенства, який має канонічне право здійснювати таїнства (крім висвячення антими́нсів, освячення миро) і богослужіння.

- Священні посудини — у широкому значенні — всі посудини та речі, які використовуються при богослужіннях. У вузькому значенні — посудини, які використовуються при здійсненні таїнства причастя, а також як посудина для зберігання святого мира.
- Семінарія — духовний навчальний заклад, основною функцією якого є підготовка майбутніх священнослужителів до виконання службових обов'язків.
- Сенат — вищий орган управління в Росії, запроваджений Петром I 22 лютого 1711 р. З початку XIX ст. трансформований на вищий орган суду та нагляду.
- Синод — вищий орган духовної влади в Російській імперії, через який діяли монархи в церковному управлінні.
- Сказка — вид документа, свідчення.
- Скит — тип монастиря, розташованого у віддаленому, пустельному місці. Статут скиту відзначається більшою суворістю, вимогливістю щодо чернечої життєорганізації.
- Скопці — релігійна секта, що виділилася з секти христовірів у XVIII ст. Назва за сектою утвердилась внаслідок ритуальної операції оскоплення. Секта пропагувала крайній аскетизм, який був своєрідним трактуванням християнського вчення про те, що гріхи йдуть від плотських бажань.
- Скріпа — затвердження підписом; підпис.
- Скуфія — покривало для священнослужителів при відправлянні треб просто неба, в непогоду; вид нагороди священикам.
- Собор — храм, який служить місцем проведення богослужінь духовенством кількох парафій. Переважно — кафедральний храм у єпархіальному місті. Крім того, — головний храм у місті, іншому населеному пункті, храм у великому монастирі.
- Солея — підвищення на підлозі в храмі, перед іконостасом.
- Сповідь — видима, обрядова частина таїнства каяття, що полягає в сповідуванні християнином своїх гріхів перед Богом у присутності свідка-священика.
- Спорідненість духовна — див. Кумівство.
- Ставленник — кандидат на отримання посади при церкві.
- Ставропігійний монастир — обитель, незалежна від місцевого єпархіального архієрея і підпорядкована безпосередньо Синоду (патріарху).
- Стихар — прямиий, довгий, з широкими рукавами, одяг священнослужителя.
- Страшний тиждень — останній тиждень Великого посту, який покликаний нагадати віруючим про страждання (страсті) Ісуса Христа перед його мученицькою смертю на хресті.
- Табельні дні** — високоурочисті, царські і вікторіальні дні, у які мало проводиться богослужіння.
- Тезоіменитство — іменини.
- Титар (церковний староста) — світська особа, повірений парафіян, який мав піклуватись про церковне майно і виконувати низку інших функцій при церкві.
- Треба — релігійний обряд, який здійснює священнослужитель на прохання віруючих. Треба, якій приписується таємнича благодатна сила, включає в себе молитви і ритуальні дії, які чиняться в певному порядку.
- Требник — богослужбна книга, що містить священнодійства та молитвослов'я, які здійснюються в разі потреби одного чи кількох християн за особливих умов. Требники поділяються на дві частини, з яких перша містить виклад порядку здійснення таїнств, а друга включає молитвослов'я на кожен потребу.
- Указний (шлюбний) обшук** — попереднє з'ясування священно- та церковнослужителями через розпитування молодого та нареченої, їх родичів і поручителів, вивчення письмових документів на предмет перешкод для вінчання.
- Унтер-офіцер — начальствующі нижні військові чини.
- Форшгадт** — передмістя.
- Фунт — одиниця ваги (маси). Дорівнював 0,4095 кг.
- Хіротонія** — висвячення особи в ту чи іншу ступінь духовного служіння.
- Хресні ходи — урочисте переміщення духовенства і віруючих із корогвами, іконами та іншими святинями православної церкви. Бувають звичайні, що проводяться в дні релігійних свят, і надзвичайні, які відбуваються за особливо важливих обставин.

- Царські дні** — високоурочисті дні і дні народження та тезоіменитства інших, крім імператора, імператриці, наслідника та його дружини, осіб царствующого роду.
- Цейхвахтер** — класний чиновник військового або морського відомства, завідуючий майном по артилерійській або інженерній частині.
- Церковний собор** — збори пастирів та вчителів церкви, що відбуваються для утвердження істин віри, для владнання церковних справ, для управління, підтримки і розвитку порядку та дисципліни.
- Церковний староста** — див. Титар.
- Церковник** — церковнослужитель.
- Церковнослужитель** — нижча службова посада в церкві, на яку призначають не через таїнство священства, а тільки за архірейським благословенням.
- Чолобитна** — заява, скарга або прохання окремої особи чи групи осіб.
- Шлюбний обшук** — див. Указний обшук.
- Штаб-офіцер** — офіцерські чини від майора до полковника включно.
- Штатний монастир** — обитель, на яку виділялися гроші з казни.
- Штоф** — російська міра рідини. 1 штоф=1/10 відра=10 чарок=20 шкаликів.
- Юнкер** — звання, присвоєне нижнім чинам, які проходили курс наук у військових і юнкерських училищах.